

Záró beszámoló a „Zrínyi Miklós európai hírnevének dokumentumai” c.

T 037477 sz. OTKA-kutatásról

I. A kutatás menete

1. Az eredeti célkitűzések

A 2002-2006 között zajlott célja és vállalása a Zrínyi Miklós *Művei* c. kritikai kiadás (főszerkesztők: Kovács Sándor Iván, Szörényi László) úgynevezett „miscellanea”-kötetének összeállítása. A gondolat eredetileg Klaniczay Tibortól származik, aki A *Zrínyi-kritikai kiadás tervezete* c., 1957-i írásában a következőképpen indokolta a dokumentum-kötet szükségességét: „[*Kortársak Zrínyiről*] Ez a negyedik kötet, mely Zrínyi műveinek amolyan függelékét alkotná, szokatlan kritikai kiadásaink gyakorlatában, de annál fontosabb. Végre egy helyre kellene összegyűjteni azt a nagyszámú korabeli magyar és külföldi írást, mely Zrínyivel foglalkozik s felbecsülhetetlen forrásanyagot nyújt. Persze ennek a gyűjtésnek bizonyos határt kell szabni, nem lehet például közölni valamennyi korabeli haditudósítást, melyekben minduntalan szerepel Zrínyi, de közölni kellene a vele foglalkozó egykorú vagy közvetlenül halála utáni irodalmi alkotásokat (magyar és idegen nyelvű verseket), a halála alkalmával Magyarországon és külföldön mondott gyászbeszédeket, a kortársak útleírásainak és emlékiratainak Zrínyivel foglalkozó részét (Evlia Cselebi, Tollius, Bethlen Miklós, stb.), Esterházy Pál kiadatlan *Mars Hungaricus*át, a Zrínyiről szóló német, francia, angol és olasz műveket, stb.” (Ld. Zrínyi-dolgozatok, III [1986], szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., 130-131.)

Klaniczay elképzeléseiből azóta több is valóra vált a Zrínyi-könyvtár címen a nyolcvanas évek végén megindult sorozatban: megjelent a Zrínyi Miklóst 1664-ben Londonban népszerűsítő angol nyelvű Zrínyi-életrajz (szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Zrínyi, 1987) és Esterházy Pál *Mars Hungaricus*a is (szerk. Hausner Gábor, Bp., Zrínyi, 1989). Az ígéretesen indult sorozat azonban pénzügyi nehézségek miatt megszakadt, és a kritikai kiadás is csak az elmúlt években indult meg Zrínyi Miklós prózai műveinek kötetével. A dokumentumkötet összeállítására a jelen OTKA-program résztvevői (Bene Sándor, Kiss Farkas Gábor, Nagy Levente, Németh S. Katalin) már évek óta készültek,

saját korábbi kutatásaikat is hasznosítani tudták benne. Ugyanakkor egy ilyen jellegű kötet koncepciójának kidolgozása nem egyszerű feladat. Számolnunk kellett a Zrínyiről és koráról évszázadok óta a köztudatban és a tudományos közvéleményben élő sztereotípiákkal, mindenek előtt azzal, hogy ezek a vélemények akár pozitívak, akár negatívak a költő és hadvezér-politikus Zrínyi Miklós megítélését illetően, egy sajátosság összeköti őket: a Zrínyiről szóló korabeli anyagot többnyire a „közvélemény” reakciójaként kezelték, és nem – vagy csak elvétve – tekintették őket tudatos propaganda eredményeinek. Ezért az antológia szövegeit olyan logikával kívántuk összeválogatni, hogy tartalmuk és a szerkezet, amelyben közlésre kerülnek, tükrözze mind a korabeli közvélemény jellegét, működési módjait, mind pedig a „főszereplő” törekvéseit önmaga népszerűsítésére, saját „nyilvános alakjának” megalkotására. Korábbi kutatásaink alapján meggyőződésünk volt, hogy az „Európa csillagaként”, a „kereszténység bajnokaként” emlegetett Zrínyi Miklós páratlan ismertsége és népszerűsége nem automatikusan keletkezett, hanem egy jórészt tudatosan, Zrínyi és környezete, valamint potenciális szövetségesei és támogatói által szervezett propagandakampány eredménye volt, valamint hogy e kampány pozíciói, jellegzetes argumentációi rejtve vagy sokszor nem is tudatosan, de tovább éltek a 19-20. századi szakirodalomban, mint ahogy tudományos állásponttá merevedtek a korabeli „ellenkampány” sémái, a politikai ellenfelek tézisei is. Zrínyi, mint korának legnagyobb magyar költője, zseniális katonai szakírója és hadvezére, aki gyanús körülmények között lelte halálát, szemben Zrínyivel, a forró fejű, megfontolatlan és képzetlen katonával, aki folyton akadályozza a bécsi kormányzat bölcs katonai és politikai szándékait, terveit – mind a két modell súlyosan torzította a történeti emlékezetet és álviták sorát eredményezte a szakirodalomban (pl. a híres „metodizmus-antimetodizmus” vita, amelynek utólag konstruált voltát Perjés Géza mutatta ki).

Úgy véltük, a propagandaanyag rendezése és kommentárja jó alkalom lesz arra, hogy a tudományos kutatás korábbi paradigmáit felülvizsgálva, megszabadítsuk a kutatást a kultikus elemek örökségétől, s a korabeli publicisztikát a megfelelő forráskritikával bevonjuk a történeti megismerés eszközei közé. Nem titkolt szándékunk volt továbbá, hogy a történeti emlékezet torzulásait (pl. az orgyilkosságot, mint örök magyarázóelvet) Zrínyi példáján szemléltetve, hozzájáruljunk egy realisztikusabb, vállalható és korszerű Zrínyi-kultusz formálásához, főként az Európára tekintő, származástudatában is több nemzethez tartozó közép-európai vonásait előtérbe állítva. Végül szeretnénk volna felhívni a figyelmet arra is, hogy Zrínyi és hívei kampányának

sutaságai, hiányosságai bizony hozzájárultak a politikai célok meg nem valósulásához, Magyarország leszorulására az európai térképről – nem kevés tanulsággal szolgálva a mindenkori imázskampányok szervezői számára.

Ezek a célkitűzések természetesen messze túlhaladták az antológia összeállításának vállalt feladatkörét, s olyan publikációk elkészítésére nyitottak perspektívát, amelyek nemcsak a forrásanyag összegyűjtésének és szerkesztésének mikéntjét kommentálták, hanem az anyag interpretálásának előfeltevéseire vonatkoztak. Erre ösztönöztek bennünket mind a témánkhoz kapcsolódó korábbi hazai kutatások (Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes említendő mindenek előtt), mind pedig az a robbanás, ami az utóbbi évtized nemzetközi kora újkori nyilvánosság-kutatását jellemezte. Az érdeklődés nemcsak megnőtt, hanem határozott irányt is vett az információtörténeti, kommunikációtörténeti, médiatörténeti aspektus hangsúlyozásával: ennek a tudománytörténeti fordulatnak már hazai monografikus eredménye is született, méghozzá éppen a Zrínyi-kutatás területén. G. Etényi Nóra kiváló feldolgozása (*Hadszíntér és nyilvánosság: A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*, Bp., Balassi, 2003), a modern információtörténeti paradigma példaszerű alkalmazásával a sajtótörténeti anyagon, egyszersmind tehermentesítette kötetünket a Zrínyire vonatkozó tömérdek sajtóhír közlésétől. A fontosabb – és nem német – darabokkal persze kivételt tettünk, de mivel Etényi feldolgozásából szinte teljes áttekintést kap az olvasó és a kutató is a német sajtó terméséről, áthelyezhettük a hangsúlyt az általa csak érintett hosszabb írások, az önállóan megjelent röpiratok bemutatására. Ugyancsak az ő monográfiájának általános propagandatörténeti megállapításai győztek meg bennünket arról, hogy az eredetileg tervezett széles időintervallumot, amelyből a forrásokat válogatni kívántuk, szűkíteni célszerű: a Thököly-felkelés kapcsán, sőt, már a Wesselényi-mozgalmat követő kivégzések nyomán megjelenő propaganda- és tájékoztató sajtótermékek is minőségileg változtatnak az 1663-64-es események megítélésén, mivel azokat kauzális kapcsolatba állítják a tárgyalni kívánt új eseményekkel. Ezért tehát igyekeztünk gyűjtésünket – célszerű kivételekkel – az 1670 előtti időszakra korlátozni. Így állt össze az a kézirat, amely alább, a II. pont alatt részletes bemutatásra kerül.

Mindazonáltal menet közben, éppen a sajtó- és nyilvánosságtörténeti „boom” eredményeire kritikusan reagálva, módosítottunk az anyagot kommentáló írásaink szemléletén, megközelítésmódján. A propaganda- és információs anyag szűkítése (a kevesebb sajtóhír közlése) mellett a jelentős mértékben bővítettük a közlésre szánt

mennyiséget: bevettük azt a Zrínyi Miklós megbízásából készült, máig kiadatlan család történeti művet, Marcus Forstall *Stemmatographia Mavortiae familiae comitum a Zrin c. Zrínyi-genealógiáját*, amelyet eredeti pályázatunkban még nem gondoltunk idetartozónak, mivel nem a politikai propaganda, hanem az irodalmi igényű reprezentáció szempontjait szolgálja. A közlésre szánt szövegek csoportosításában nem az eredetileg érvényesíteni kívánt műfaji regiszter elvét követtük (amely szerint egymás mellé kerültek volna a különböző területeken, különböző vallású és pártállású szerzők tollából származó röpiratok, egy másik szekcióban a történeti munkák, egy harmadikban a „szépirodalmi” alkotások, stb.), hanem országok és nyelvek, illetve vallási és kulturális szempontból összetartozó nagyobb egységek szerint tagoltuk a forrásokat (így a magyarországi és horvátországi, a németalföldi és angliai, a francia, a német birodalmi és az itáliai – Róma, Velence – provenienciájú, különböző műfajú szövegek kerültek egy-egy rubrikába). A legjelentősebb változás a kísérőtanulmányok közelítésmódjában, érdeklődési irányában mutatkozik. Bene Sándor és Németh S. Katalin hagyományosabb (a publicisztikai anyag német birodalmi illetve itáliai és francia filológiai, keletkezéstörténeti összefüggéseit áttekintő) írásai mellett a politikai és vallási eszmetörténeti kérdésirány dominál (Kiss Farkas Gábor a jezsuiták hős-imázsa felől, Nagy Levente a radikális reformáció, főként Comenius és köre Zrínyi-képe felől közelít, Bene Sándor az 1660-as évek mainzi központú német irénikumának politikai összefüggései között igyekszik elhelyezni a „Zrínyi-jelenséget”). Ezek a változások mindenképpen elvi indoklást kívánnak.

2. A célok és a feldolgozás szempontjainak módosulása

Úgy látjuk, hogy a hangsúlyt a híreket közvetítő médiára (jelen esetben a sajtóra) vető, az információt a kommunikációs szisztéma alapegységeként kezelő kutatási módszertan, látványos eredményei mellett, nem számol azzal, hogy más és más kultúrában, más és más felekezetek által dominált területen más és más lesz magának az információnak a státusa. Kétségtelen, a történeti kutatás különböző ágaiban többszörösen igazolt tény, hogy a harmincéves háború publicisztikai harcai, valóságos médiaháborúja Európa szerte megnövelte a híreket és a nyilvánosság különböző csatornáin (kéziratot hárlevelek, nyomtatott sajtó, illusztrált röplapok, stb.) áramoltatott információk mennyiségét; de nem biztos, hogy a hírek befogadásának, kezelésének módja

is ennyire a maihoz közelített. A politikai s különösen a vallási meggyőzések olyan eleve prefigurált értelemői kódokhoz társíthatják az információkat, amelyek vagy kizárják azok bármilyen modern propagandisztikus alkalmazhatóságát, vagy csak egyfélét tesznek lehetővé, függetlenül az információ forgalmazójának szándékától. Feltűnő például, hogy az 1663-64-es háborút kísérő politikai vitairódalom egyes – amúgy nagyonis racionális argumentációkat futtató – lutheránus szerzői milyen gyakran hivatkoznak egy bizonyos Philippus Nicolai „kommentárjára”. Ha beleolvassunk az 1596-ban publikált *Commentarius de regno Christi vaticiniis propheticis et apostolicis accomodatus*-ba, akkor azt találjuk, hogy a szerző teljes komolysággal fejtegeti: ha Krisztus e világon töltött éveihez (29) hozzáadjuk a Militans Ecclesia 1641 esztendejét, könnyen kiszámolható, hogy a pápai és a török hatalom 1670-ben ér véget. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy „naív” szerzőről van szó: Nicolai számtalan példát hoz a világvégeszámításokkal házaló, üzletelő propagandisták tevékenységére – de saját számításai helyességéről mégis meg van győződve, mert ő kizárólag a Szentírást használja hozzájuk... Természetesen a Nicolaira hivatkozó szerzők között is kétféle van: nemcsak lutheránusok idézik, hanem rajongó millenaristák és Comenius, Hartlib követői is, akik egy egyetemes reformációban reménykedve próbálják értelmezni a körülöttük zajló eseményeket.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen ilyen meggyőződésű szellemi körben mondjuk Zrínyi török elleni sikerei apokaliptikus jelentőségre tehetnek szert, és a jelenség korántsem függ össze a híriac fejlettségével, hiszen épp ez utóbbi értelmezői típus a legfejlettebb németalföldi és angol társadalmakban volt honos.

A leghelyesebben talán akkor járunk el, ha több információ-státus (több nyilvánosságmodell) párhuzamos működését feltételezzük, de ezeket nem a sajtó fejlettsége szerint különítjük el egymástól hanem a befogadói modellekhez igazodva határozzuk meg. Ez utóbbiakat formálhatják a bennük érvényes, domináns a politikai nyelvek. Például egy magas tudatosságú, az államrezon „nyelvét” elsajátított hírértelmező közösség rendelkezik mind a „tisztá információ” fogalmával, mind az azt közvetítő nyelv torzító hatásáról szóló ismeretekkel, tudja pl. hogy a „bátor” katonából a paradiasztolé retorikai alakzata csinál „vakmerőt” – ilyen közeg értő közönsége a jelentések deviációjával operáló propagandának, hiszen politikai véleményei, egész politikafelfogása retorikai meghatározottságú. Azonban a történeti kommunikációelmélet alapigazsága, hogy a fordított lehetőség is adott: a vallási meggyőződés felől determinált politikai meggyőződés és nyilvánosságmodellé, ahol

ugyanaz a nyelvi közvetített információ, amit a *ragion di stato* híve retorikai csalásként ismer fel, most egy világvégét vagy világmegújulást ígérő időséma megerősítő elemévé lesz. Mindennek komoly következményei vannak még egy, a miénkhez hasonló ártatlan filológiai vállalkozásra nézve is. Eredeti feltevésünk szerint a propaganda és a közvélemény jelenségei vizsgálhatók lettek volna tisztán történeti fenoménként, ahol a politikai fogalmak mögött legföljebb az erkölcsi fogalomrend mozgása (a hírnév, a dicsőség, a tisztesség kifejezéseinek lassú jelentésváltozása) húzódik meg – ebben az esetben elegendő lett volna, ha a hírverés mozgatójának (Zrínyinek) a szóhasználatát vizsgáljuk meg, végbemegy-e e benne ez a tacitista, machivellista hagyományra jellemző jelentésátrendeződés, valamint ha feltesszük, hogy általános európai moráltörténeti tünetről lévén szó, a befogadói közösségek is azzal a szemüveggel olvassák a híreket, ahogy a professzionális kommunikátorok találják nekik azokat. (Maga a jelen projekt témavezetője egész monográfiát szentelt az utóbbi jelenség illusztrációjának – Bene Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999 –, és sok vitát kiváltott tanulmányt Zrínyi hírnév- és dicsőségfelfogása vizsgálatának: Uő, *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben: A világszínháztól a politika színházáig*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1996, 369-394.) Ám ez csak az érem egyik oldala: a politikai nyelvek laicizálódása, és az államérdek dialektusának elterjedése mellett hasonlóan erős – ha nem éppen erősebb – ellenirányú eszmetörténeti mozgás is jellemzi a korszakot: a politikai nyelvhasználat konfesszionalizálódása, amely legalábbis német területen együtt jár a politika tudományos intézményesülésével, egyetemi katedrához jutásával is. Hatalmas új szakirodalom foglalkozik a kora újkori politikatudományi arisztotelianizmus és a (17. század második felétől a hazai függetlenségi gondolkodásban is nyomot hagyó) modern természetjogi rendszerek vallásos implikációival és motivációival – s a saját anyagfelmérésünk (*Eszmetörténet és irodalomtörténet: A magyar politikai hagyomány kutatása*, megjelenés alatt, Budapesti Könyvszemle, 2007/ tavasz) ugyancsak azt igazolta, hogy a vallási eszmetörténet és a politikai eszmetörténet (s vele a nyilvánosságtörténet) elválaszthatatlan területek, Európában legalább a 17. század utolsó harmadáig, Magyarországon a 18. század közepéig.

Levonva a tanulságokat: a most vizsgált korszak átmeneti, a két egymás mellett élő nyilvánosságmodell egyikében alkalmazható és releváns az információ-történeti megközelítés, a másokban célszerűbb a dogmatikai rendszereket, mindenekelőtt az

idősémák, a prófétikus történelemértelmezések mechanizmusait figyelembe venni. A két szempont egyeztetése csak úgy tükröződhet egy nyilvánosságtörténeti forrásanyagot közlő antológiában, ha a tisztán történeti szociológiai (vagy: tisztán információ-történeti) szempont által diktált műfajcsoport-elrendezést felváltjuk a területivel, amely jobban (bár nem tökéletesen) illeszkedik a vallási-kulturális különbségekhez. Ezt a váltást elvégeztük a szerkesztés során. Ugyancsak ezért került sor a *Stemmatographia* beillesztésére: Forstall műve ugyanis jól illusztrálja a megbízók kulturális modellváltását, amely közvetve nyilvánosságról való elképzeléseikről is tanúskodik. Zrínyi Miklós még a család gót uralkodóktól való leszármaztatását tekinti fontosnak, és a heroikus motívumokat (a Zrínyek gigászok, az Attilára hajazó, Rómát hódoltató gót Totila utódai), míg Péter, aki bátyja halála után „megöröklí” Forstallt, új változatra ad megbízást: itt a Zrínyi család Subics-ősei már a római Sulpitiusok leszármazottai, és Péternek gondja van rá, hogy az új családfa bekerüljön a kor eruditus műveltséganyagába, Joannes Lucius Dalmácia-történetének függeléke révén (ld. *Addenda et corrigenda in opere De regno Dalmatiae et Croatiae* = Joannes Lucius, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis, 1673, 63-65). Forstall munkája tehát már csak ezért is szerepel az antológiában (mérete miatt külön kötetrészként, bevezető tanulmánnyal és függelékkel) – de azért is, mert ennek recipiőtörténetét kutatva találtuk meg azt a pontot, ahol a most lezárt kutatás ígéretesen kapcsolható lesz egy újabb, remélhetőleg európai finanszírozású projekthez. (Ld. alább, a III. pont alatt.)

Megoldandó – és az alábbiakban csak jelzett, a jelen kutatásban már meg nem valósult – feladat Zrínyi Miklós vallásosságának vizsgálata, amely döntően befolyásolhatta a nyilvánossághoz való viszonyulását, s amelyről a számos publikáció ellenére igen keveset tudunk. A mostani munka iránya közvetve talán mégis közelebb vihet a megoldáshoz. Zrínyi erősen politizált vallásosságának lehetséges forrásait Klaniczay Tibor a francia államrezon-irodalom politikai értekezőinek (Jean de Silhon, Henry Rohan) morálfilozófiai, vallási műveiben jelölte meg, de ezeket még senki sem vizsgálta alaposan. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Zrínyinek ismeretségei, főként a lutheránus Vitnyédi Istvánnal fenntartott barátsága révén, rálátása nyílhatott a német világ rendkívül izgalmas, új irénikum kereteit kimunkáló szellemi mozgalmaira. Az antológia bevezető tanulmányában vázolt feltevések oda gravitálnak, hogy az R. Várkonyi Ágnes által feltárt politikai kapcsolatfelvételt Zrínyi környezete és János Fülöp mainzi választófejedelem között konfesszionális szempontból is motiválni tudjuk.

II. A kutatás eredményei

A beszámolási időszak végéig a projekt négy résztvevője a kutatás tárgyában 1 könyvet, 6 könyvfejezetet és 10 folyóiratcikket publikált. További 1 könyv, 5 könyvfejezet és 1 folyóiratcikk elfogadva, szerkesztés alatt várja a megjelenést. A munka természetesen nem áll meg, a témavezető részt vesz a 2007. okt. 10-14. között Budapesten, az MTA Irodalomtudományi Intézet és Humboldt-Stiftung rendezésében sorra kerülő *Militia et litterae: Ungarnbilder und historisches Selbstverständnis in der europäischen Geschichte, Literatur und bildenden Kunst am Beispiel der beiden Nikolaus Zrínyi* c. konferencia szervezésében (főszerző: Dr. Tüskés Gábor), ahol előadásban számol be többek között a most lezárult program eredményeiről.

Eredményeink ismertetésekor előre kell bocsájtani, hogy a munka jellegéből adódóan publikációs tevékenységünk inkább a projekt zárásakor volt erős, mint az anyaggyűjtés fázisában; továbbá szervezési hiányosságként kell elismernünk, hogy különösen a kezdeti időszakban több, láthatóan a jelen kutatáshoz tartozó publikáció esetében nem tüntettük fel az OTKA projekt számát. Munkánk legfontosabb elemének azonban nem a megjelent publikációkat tartjuk, hanem az egyelőre kéziratban levő két könyvet; ezeket, mivel még nem kerültek publikálásra, részletesebben ismertetjük.

Az első: *Hősgaléria: Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*, szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor. A kötet megjelenés alatt áll a Zrínyi Kiadónál (az erről szóló igazolás mellékelve: Zrinyi_igazolas.jpeg). A *Hősgaléria* kötet célja, hogy a horvát-magyar családot a kezdetektől (a 13. századtól) egészen a 17. század végéig úgy mutassa be, hogy minden nevezetes családtag külön portrét kapjon. A kötet bevezetője természetesen az Olaszországban az első világháború végéig élt, illetve a Görögországban ma is élő Zrínyi-oldalágakra is kitér, a kép teljessé tétele kedvéért.

A történelmi megközelítés főként két horvát szerző, Nataša Štefanec és Damir Karbić tanulmányaiban jelenik meg, és közvetíti az elmúlt évtizedek horvát középkori és kora újkorai kutatásainak hozadékait, amelyek Magyarországon szinte teljességgel ismeretlenek. Karbić áttekinti a középkori dinasztia felemelkedését, Anjou-kori tündöklését és bukását, a korabeli európai politika kontextusában; Štefanec a két Zrínyi György – a szigeti hős fia és unokája – kapcsán komplex elemzést ad a család birtokpolitikájáról, karriertörekvéseiről és mecénatúrájáról – ez utóbbi különösen fontos, hiszen a horvátországi reformáció mára már teljességgel elfeledett korszakáról olvashatunk rendkívül információgazdag összefoglalást. A Zrínyi Péter irodalmi köréről

szóló horvát tanulmány a magyar közönség számára ismeretlen oldalról mutatná be a költő Zrínyi Miklós öccsét. Zrínyi Péterről a hazai köztudatban csak a forrófejű összeesküvő képe él – itt a horvát irodalmi nyelv tudatos megteremtőjeként, egy határozott kultúrpolitikát folytató irányzat rendkívüli képességű képviselőjeként lép elénk, együtt feleségével, Frangepán Katalinnal és az általa pártfogolt költőkkel, történetírókkal együtt. Az utóélet sem érdektelen: Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc zágrábi újratemetésének jelentősége magyar viszonylatban csak Kossuth holttestének hazahozatalához mérhető, de még a horvát függetlenség 1991-es kikiáltását is a szigetvári Zrínyiről szóló nemzeti opera részleteivel ünnepelték Zágráb központi terén.

A magyar történészek közül Bessenyei József a „magyar” szigetvári Zrínyi Miklósról ad tárgyyszerű portrét, amelynek visszafogottsága, a kultikus elemek lehántása a legfőbb érdeme, R. Várkonyi Ágnes pedig a század legjelentősebb női politikusáról, Thököly Imre feleségéről és II. Rákóczi Ferenc édesanyjáról, Zrínyi Ilonáról rajzol esszéisztikus, mégis hiteles és gondos akribiával felépített, szuggesztív pályaképet. Varga J. Jánosnak a kötet számára készülő írása Zrínyi János Antal (Péter fia) kapcsán a 17. század végi magyar történelem általános perspektíváira tekint majd ki. A kötet magyar szerzőktől származó tanulmányait a horvátoknál erősebben jellemzi az irodalomtörténeti megközelítésmód. Hausner Gábor művelődéstörténeti szempontokat érvényesít Zrínyi Ádám fiatalon félbeszakadt karrierjének bemutatása során. Bitskey István a költő Zrínyi műveinek a nemzettudat formálásában betöltött szerepéről értekezik a toposzok kezelését, egymásra épülését vizsgálva (következtetése szerint a Zrínyi által örökölt hagyott ideológia kisajátíthatatlan, átírhatatlan volt más kódokba, ez magyarázza meglepően kései, csak a reformkorban megindult recepcióját). Bene Sándor tanulmánya (*Egy család történet története*) a Zrínyi-családtörténet politikai szempontokat szem előtt tartó kidolgozását elemzi, és a későbbi századok szintén politikai motivációjú kisajátítási kísérleteit veszi szemügyre, illetve a genealógia irodalmi műfajának teljes kora újkori keresztmetszetét nyújtja a 17. századi Zrínyi-családtörténet kapcsán. A tanulmánygyűjtemény ilyen módon nemcsak a tradíció kialakulását, hanem recepciójának fázisait is kritikai elemzés tárgyává teszi, a Zrínyiek valódi alakjainak megidézésén túl a Zrínyi-kultusz virtuális történetének is nyomába ered.

A függelékben először jelenik meg párhuzamos, horvát és magyar Zrínyi-szakirodalmi bibliográfia, kölcsönösen megkönnyítve a további közös munkát. Másfelől, ez a kötet közli először teljes egészében a Zrínyi Miklós megbízásából udvari

papja, az ír számozású Marcus Forstall által az 1660-as években készített Zrínyi-genealógiát, a *Stemmatographiát*. A *Hősgaléria* jelentős, az évszázados Zrínyi-kultusz alakulásának ikonográfiai hagyományát végigkövető blokkban mutatja be a valóságtól egyre inkább elszakadó, idealizáló képanyagot is (ennek szövegszerű feldolgozására Tüskés Gábor tanulmánya vállalkozik, amely Cennerné Wilhelmb Gizella monografikus feldolgozása után is új eredményekkel tudja kiegészíteni a Zrínyi-ikonográfiát.)

A kötet tartalma a következő:

Tanulmányok

- Bene Sándor – Hausner Gábor: *Bevezetés*
- Damir Karbić: *A bribiri Subicsok a középkorban*
- Nataša Štefanec: *IV. és V. Zrínyi György*
- Bessenyei József: *Szigetvári Zrínyi Miklós*
- Bitskey István: *Virtus és poézis – az önszemlélet és a nemzettudat toposzai a költő Zrínyi Miklós műveiben*
- Tüskés Gábor: *A szigetvári Zrínyi Miklós és a költő Zrínyi Miklós korabeli képi ábrázolásai*
- Zrinka Blažević: *Zrínyi Péter és eposza: irodalmi mecénatúra és horvát nemzeti ideológia*
- R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi Ilona*
- Hausner Gábor: *Zrínyi Ádám*
- Varga J. János: *Zrínyi János Antal*

Függelék

- Bene Sándor: *Egy családtörténet története (A Zrínyi-genealógia: műfaj, keletkezés és utóélet)*
- Marcus Forstall: *A Zrínyi grófok hősi családjának története (1663–1665)*
- *Képmelléklet*
- *Bibliográfia* (horvát és magyar; összeállítói: Boris Nikšić és Hausner Gábor)

A részletes bemutatást elsősorban az indokolja, hogy a kötetben helyet kap az OTKA kutatási terv alapvállalásának egy része, a Zrínyi-genealógia is. Természetesen itt csak a széles olvasóközönség érdeklődésére számot tartó fordítás szerepel, szűkített jegyzetapparátussal. A teljes apparátus és a latin szöveg kritikai igényű kiadása a kutatási program eredményeként összeállt kéziratban található. Ez a kötet még messze van a megjelenéstől, legalábbis a jelen finansziális helyzetben nem gondolhatunk rá, hogy az Akadémia finanszírozza a publikációt. Szándékunkban áll pályázni az idei évben, ebben az esetben van remény, hogy 2008-ban megjelenhessen az antológia.

A kézirat két nagyobb egységre oszlik. Az elsőben szerepel Marcus Forstall *Stemmatographiája*, latin kritikai szöveggel és magyar fordításban. A tárgyi jegyzetek mellett rövid bevezető tanulmány ismerteti a keletkezési körülményeket, az irodalmi mintákat, a mű szerepét a Zrínyi Miklós által mozgatott dinsztikus reprezentációban. (A hosszabb változat megjelent *Őskeresők* címmel – ld. a közlemények jegyzékét – és egy átdolgozott, javított verziója a Hősgaléria kötet függelékét vezeti majd be.) A *Stemmatographia* függelékeként közöljük a családtörténet 1666-i új, Zrínyi Péter által megrendelt kidolgozását, amelyben, mint fentebb már esett róla szó, a szerző koncepciót vált és új, római eredetet költ a családnak. (Ez a változat a család velencei nemesi címének megerősítésére szolgált, az ezzel kapcsolatos iratanyagot, illetve Forstallnak a tárgyban Joannes Luciusszal, a neves római történésszel és Galeazzo Gualdo Prioratóval, Lipót császár udvari történetírójával folytatott levelezését ugyancsak közöljük.) Végül kimondottan a történeti kutatás számára érdekes része a függeléknek a Forstall oklevél-regestáiból és –másolataiból (több száz darab regesztáról és tucatnyi másolatról van szó) készült levéltár-rekonstrukció: a csáktornyai családi levéltár szerkezetéről, állományáról egyelőre ez a legteljesebb forrásanyag, ami rendelkezésre áll.

A második egység a tulajdonképpeni dokumentumkötet. Itt közöljük a Zrínyiek, főként Zrínyi Miklós személyét, tevékenységét középpontba állító korabeli propagandaanyagból készült válogatásunkat. A források eredeti nyelvű átírata és nagy részük fotómásolata szitén gyűjtésünk részét képezte, de terjedelmi okokból nem volna ésszerű a közlésük. 2007 végéig, a kiadásra készítendő pályázatunkat megtámogatandó, mindenesetre elérhetővé szándékozunk tenni az anyagot az Irodalomtudományi Intézet honlapján, hálózati kiadványként. A kötetben szerepeltetni kívánt szövegek vázlatos jegyzéke a következő:

I. A politikai háttér „alapszövegei” (a nyilvánosság és a diplomácia határán, néhol a titkos diplomácia kompetenciájába tartozó szövegek – amelyek érthetővé teszik a propaganda és a reprezentáció mozgásait)

- *Opinio consiliariorum Hungaricorum* (1661)
- Zrínyi, Nádasdy és Wesselényi „Szövetséglevele” (1663)
- Stjepan Gradić: *A török birodalom jelen helyzetéről* (1661)
- Vitnyédy István (?): *Oktatás elmékedésre Magyarország romlott állapotja segedelméről* (1665)
- Henry Turenne: *Oratio* (1663)
- Raimondo Montecuccoli: *Aforismi* (részletek)

II. Reprezentáció: a család és a személyiség „felépítése”

- Ráttkay György: *A horvát királyok és bánok emlékezete* (1652; ajánlás, részletek)
- Vladislav Menčetić: *Trublja Slovinska* (1665; ajánlás Zr. Péternek)
- Jacob Tollius levele Csáktornyról

III. Kampányok

A) Pro-

1. Magyarország, Horvátország

- Eusebius Theodidactus (Vitnyédy István?): *Buzdítás a keresztény királyokhoz és népekhez, hogy bátran folytassák a török háborút* (1663)
- Schilling: *Naenia Melpomenes*
- *Planctus Zrínyi Miklósról* (1664; HAB 38 Novissimi 2⁰)
- Kéry János: *Halotti beszéd Zrínyi Miklós fölött* (1664)

2. Németalföld, Anglia

- J. A. Comenius: *Fény a sötétségből* (1665; részletek)
- *Lacrymae Hungaricae* (1664)
- Nadányi: *Florus Hungaricus* (1664; függelékefejezet)
- *Szörnyűséges tatár...* (1664)

3. Német Birodalom

- *Zrínyi Mikós és a szultán beszéde* (App. H 936)
- *Tudósítás Sándor pápa és a most kormányzó török császár rokonságáról* (App. H 915)
- *Történeti és földrajzi tudósítás a régi és az új Zrínyivárról* (App. H 2071)
- *Új- Zrínyivár mérnöki leírása* (App. M 342)
- *Igaz tudósítás Zrínyi Miklós tetteiről* (App. M. 356)
- *Népének a két Zrínyiről* (App. H 938)
- *Wassenhoven hadmérnök naplója a téli hadjáratról* (1664)
- *Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc regensburgi előterjesztése* (1664)
- *Gróf Zrínyi Miklós igaz tanácsa a szent Császári Felség és a Szultán között támadt jelenlegi háború súlyos kérdéseiben* (1664)
- *Poroszországi újsághír Zr. haláláról* (1664; HAB Extrav. 64)
- Dömötöri György (szerk.): *Kései tisztelet* (1665)
- Andreas a S. Theresia: *Legyőzött kereszténység: Panaszdal avagy halotti és tisztelgő prédikáció grófi öméltósága, a nemesi születésű gróf Zrínyi Miklós (...) kegyes haláláról* (1664)

4. Franciaország

- Johann Heinrich Andtler: *Memoria belli Hungaro-Turcici* (1665)
- Louis Du May: *Két történeti és politikai értekezés I. Lipót német-római császár és IV. Mohamed török szultán közti háború és béke okairól* (1665; részletek)
- *Leonard Frizon emlékbeszéde Zrínyiről* (1665)

5. Itália

- Giovanni Lucio levele Valerio Pontéhoz (1665)
- Francesco Moneta tudósítása Zr. harcairól (1664)
- Ferdinand Fürstenberg és Stjepan Gradić versei Zrínyiről: *Septem illustrium virorum poemata* (1672)
- *Velenzei hírlap* (tudósítások: 1663-64)
- Girolamo Brusoni: *Le campagne di Ungheria* (1665)
- Mauritio Nitri: *Ragguaglio delle ultime guerre* (1666)

B) Kontra-

1. Bécs

- Raimondo Montecuccoli: *Megjegyzések Noires apátnak az utolsó magyarországi és erdélyi háborúkról szóló feljegyzéseihez* (1667)
- Galeazzo Gualdo Priorato (?): *A császár mécsese* (1664)

2. Német Birodalom

- Eberhard Wassenberg: *Fabius és Marcellus ahogy az a Nagyságos és Kegyelmes Raimondo de Montecuccoli grófban (...) megtestesül – egyúttal lehető legalaposabban bemutatva a legutóbbi török háborút* (1665)
- Hennecke von Lauenstein: *Judicium Új-Zrínyivárról* (1665)

Függelék

1. Kísérő tanulmányok

- Bene Sándor: *Vallás, politika és közvélemény Zrínyi Miklós gondolkodásában* (Bevezető tanulmány)
- Bene Sándor: *Zrínyi Miklós az európai közvéleményben (1652-1670): Kampány, országimázs és személyiségépítés*
- Kiss Farkas Gábor: *Zrínyi Miklós, a jezsuiták hőse*
- Nagy Levente: *Anglia, Hollandia és Comenius Zrínyije*
- Németh S. Katalin: *Szemponatok a német nyelvterület Zrínyi-ismeretéhez*

2. Könyvészeti tájékoztatás

(teljes forrás- és lelőhely-jegyzék)

A gyűjtés alapelve: a már korábban közölt (nem a jelen projekt által feltárt) szövegek közül azok szerepelnek a gyűjtésben, amelyeket maguk a projekt résztvevői adtak ki vagy működtek közre kommentálásukban (pl. a témavezető által publikált *Oktatás elmélkedésre*), illetve olyanok, amelyek nehezen hozzáférhető kiadványokban láttak napvilágot; ha publikáljuk az anyagot, a szöveggözlők vagy jogutódjaik engedélyével természetesen egyéb források is felvehetők. A Kéry János által tartott gyászbeszéd fordítását Borián Gellért hozzájárulásával vettük fel a gyűjteménybe, kiemelkedő

fontossága okán. A függelék könyvészeti tájékoztatása mutatja, hogy miből válogattunk, reményeink szerint még áttekinthető és lényeges darabokból álló antológiát – ez a lista teljességre törekszik. A versek prózafordításban (jegyzetben az eredeti szöveg) szerepelnek: publikálás esetén ezek műfordításokra cserélhetők.

A tanulmányok vázlatos ismertetését ld. fentebb (I/1. pont alatt); Nagy Levente a közlemények jegyzékében feltüntetett angol nyelvű tanulmánya bővített magyar változatát szerepelteti itt. A bevezető tanulmány (Bene Sándor: *Vallás, politika...*) megkísérli összefoglalni a régebbi (Klaniczay Tibor) és az újabb (Ács Pál, Szörényi László, R. Várkonyi Ágnes, Péter Katalin stb.) szakirodalom által Zrínyi Miklós politikai és vallási nézeteiről vallott nézeteket, majd szembesíti ezeket a szakirodalomban Zrínyi politikai tájékozódásáról olvasható állításokkal. A két megközelítés a jelen formában nem egyeztethető. A tanulmányok után azt a lehetőséget vizsgálja, hogy Zrínyihez esetleg eljuthattak az 1640-50-es években a helmstedti egyetem teológusai és politikafilozófusai között terjedő irénikus nézetek, Georg Calixt, Hermann Conring és Balthasar Cellarius elképzelései az új keresztény egységről, amelynek dogmatikája már nem a megosztó úrvacsoratanok, hanem a kegyelemből való megigazulás köré épült ki. Ezek a felekezeti közötti megbékélést sürgető vélemények a harmincéves háború során bontakoztak ki, és a münster-osnabrücki béke körüli röpiratháborúban már komoly erőként tűntek fel, nagy szerepet játszottak a különböző felekezethez tartozó hatalmak békekötésének megalapozásában, a „római párt” mesterkedéseinek leleplezésében. Az ideológusok elsődleges célja a német egység és béke megteremtése volt, a német államforma és szuverenitás új alapokra fektetésével (ld. Conring: *De imperio Germanico*), de ezzel párhuzamosan – s ebben eltértek a francia vagy itáliai mintáktól – a keresztény együttélést vallási és nem csupán politikai alapon kívánták biztosítani (amivel rögtön magukra vonták a kálvinisták, de főként a wittenbergi ortodox lutheránusok heves kritikáját). A történet érdekes fordulata, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ez a konkordáns törekvés különösen időszerű lett, amikor a mainzi választófejedelem vezetésével szervezkedő német államok franciabarát ligába (Rajnai Szövetség) tömörülve igyekeztek ellensúlyozni a Habsburg hegemónizmust. A mainzi udvar körül nemcsak lutheránusok (s főként katolikussá konvertált lutheránusok) mozogtak, hanem pl. olyan katolikus teológusok is, akik elfogadták a Calixt és Conring által kínált kompromisszumokat. (Közöttük is a legérdekesebb egy kevésbé ismert, de nagy formátumú ágostonos szerzetes, Augustinus Gibbon de Burgo, akinek kegyelemtani nézetei izgalmas párhuzamokat mutatnak a

Zrínyi műveiből kihámozható vallási nézetekkel.) Mármost Zrínyihez az új irénikum eszméi eljuthattak a lutheránus világban kitűnően tájékozott Vitnyédy István révén, de akár közvetíthette azokat a szintén ágostonrendi Marcus Forstall is, akinek kegyelemtani művecskéjét még nem vizsgálta a kutatás (véletlen-e, hogy éppen ágostonos udvari papot választott Zrínyi?). A tanulmány feltevése szerint akár az egyik, akár a másik úton, de Zrínyi értesülhetett róluk, és azok megerősíthették saját, paradoxonok sorából építkező hitét; ami azonban több mint feltevés: a kapcsolódó politikai nézetek elméleti háttéréről kielégítően tájékozódhatott az övénel politikaelméleti szempontból még egy fázissal modernebb Vitnyédy-könyvtárból, ugyanott megtaláljuk azt a művet, Cellarius *Politica succinctáját*, amely egyik fontos forrása volt az R. Várkonyi Ágnes által joggal Zrínyi szellemi környezetéhez kötött, de filológiai sejtések szerint mégis Vitnyédy István tollából kikeredett ún. „Ráday- emlékirat”-nak (*Oktatás elmélkedésre*). Ez az irat nem véletlenül került elő ismét a Rákóczi-szabadságharc során: azt a be nem teljesült lehetőséget hordozta, hogy a magyar függetlenségi mozgalmak ismét szinkronba kerüljenek az európai politikaelmélet élvonalával, a politikai arisztotelianizmusból alakuló természetjogi rendszerekben keressenek ideológiai támogatást és legitim politikai nyelvet. Zrínyi Miklós határponton állt: feltehetően értesült az irénikus elgondolásokról, azok teológiai háttéréről, a nyilvánosságot, a közvélemény kezelését illetően azonban még a fiatal korában megismert államrezon-ideológusok hírnév- dicsőség- és reputáció-fogalmaira támaszkodott.

A második tanulmány (*Zrínyi Miklós az európai közvéleményben (1652-1670): Kampány, országimázs és személyiségépítés*) jóval hosszabb az elsőnél, és a kötetbe szánt forrásanyagnál jóval szélesebb forrásbázison kísérli meg felvázolni Zrínyi európai ismertségének, közvéleményformáló törekvéseinek koordinátáit. (Mindazonáltal, mint a cím is mutatja, a kötet szerkezetéhez igazodik a tárgyalás során.) Vázlatos ismertetésként ideiktatjuk azt az előadást, amelyben a témavezető tömören foglalta össze gondolatmenetének tanulságait. (A szöveg a közlemény-listában szereplő, még szerkesztés alatt álló horvát publikáció magyar változata, ebben a formában magyarul nem fog megjelenni.)

*

A könyvtár nem egyszerűen az információk gyűjtésének, rendszerezésének és tárolásának helye, az emlékezet valós és metaforikus toposza. Aki könyvet vesz (szerez, kap, másol, lop), az olyan könyvet válogat dolgozószobája polcaira, amelyet már olvasott (hadd lássák a látogatói!), vagy olyat, amelyet a jövőben olvasni szeretne – a könyvgyűjtemény ilyen módon önreprezentációs eszköz és a vallási, politikai, kulturális intenciók lenyomatát őrző médium is.

Zrínyi Miklós (1620–1664) könyvtárára, amely ma a zágrábi Nacionalna i Sveučilišna knjižnicában található, fokozottan érdemes mindez. A kor főúri magánkönyvtárainak átlagos nagyságát elérő (eredeti állapotában valamivel több mint 700 kötetet tartalmazó) Bibliotheca Zriniana hűen dokumentálja a tulajdonos szellemi arculatát. Az 1662-ben katalogizált, gondosan szakrendbe osztott gyűjteményből gyakorlatilag hiányzik a teológia; ezzel szemben feltűnően magas a „szépirodalom” aránya. A klasszikus és vernakuláris (nagyrészt olasz) nyelvű költészethez körszert retorikai, poétikai szakirodalom tartozik, s szintén igen nagy százalékban van jelen a könyvtárban a történeti és földrajzi irodalom. Filozófia viszont nincs – legalábbis az antik tekintélyeket, Platón és Arisztotelész vagy a skolasztika nagyjait, Scotust, Tamást hiába keresnénk a polcokon. Ám ha „filozófia” alatt morálfilozófiát és politikai irodalmat, a gyakorlati ész (*phronészisz*, *prudencia*) segítőt értjük, Zrínyi Miklós könyvtára a korabeli Közép-Európa egyik legkarakteresebb, legmodernebb szakkönyvtárának számít.

Zrínyi politikai műveltségét alapvető tanulmányban dolgozta fel Klaniczay Tibor, 1985-ben. Következtetése szerint a költő és katona Zrínyi a politikaelmélet területén az abszolutista teória, a *ragion di stato* olyan képviselői iránt érdeklődött, akik a politika (pontosabban: az államfenntartó politika) primátusát hirdették a vallással szemben és akik a centralizált nemzeti monarchia ideológusai voltak a republikánus modellel szemben. Az egykor virágzó és egységes magyar állam az ő korában („a magyar romlásnak *seculumában*”) csak úgy tűnt visszaállíthatónak, ha a területi széttagoltságot és a vallási ellentéteket egyszerre szünteti meg egy erős központi (de nem Habsburg) hatalom – érthető tehát, hogy elsősorban francia monarchia politikai elméletíróihoz, Richelieu és Mazarin pártfogoltjaihoz vonzódott: Henry Rohan, Henry de Béthune, Jean de Silhon munkát vásárolta a számára legközelebbi nagy európai könyvpiacra, Velencében (s többnyire olasz fordításban). Klaniczay és az ő nyomán járó magyar szakirodalom pozitívumként könyveli el, hogy Zrínyi a politika autonómiájára épülő modern szemléletet tette a magáévá, szemben a vallási elfogultságokkal. Gyakran idézett példa erre a Korvin Mátyás életéről írott *Elmélkedésekből* az a hely, ahol Zrínyi elítéli a király husziták elleni háborúját („religió volt praetextus alatt”).

A megállapítás igazságát nem vonom kétségbe, de azt hiszem, az értelmezés hangsúlyain hűsz évvel Klaniczay után ideje változtatni. Úgy vélem, hogy bár a Zrínyi valóban kizárta a politikából a religió szempontjait, ezt korántsem tette lelkesen, s 20. századi méltatóitól eltérően nem gondolta sem azt, hogy a politika autonómiája a politika elsőbbségét jelentené a vallás fölött, sem pedig azt, hogy akár az autonómia, akár a primátus valamiféle „fejlődés” irányába mutatna. Jól tudta, hogy az egész tacitista, az állam érdekeit teoretizáló politikai irodalom valójában a vallásháborúk okozta rombolás ellen lépett fel, de a *ragion di stato* szempontjának előtérbe helyezése nem megoldotta a hitbeli békétlenséget, hanem a vallásnál alacsonyabb szinten kínált átmeneti kompromisszumot, az államszervezet pusztá fizikai fennmaradása érdekében. A 16. századi szkeptikusok már a vallási viszályok létrejöttének, a hit manipulálhatóságának okát is a nyelv retorikai potenciáljának romboló hatására vezették vissza – nem csoda, hogy ugyanez a retorikai szkepszis a politikai gondolkodást is elérte. Az államrezon ideológusainak fő törekvése volt, hogy az érzések, hitek és vélemények helyett az érdekek objektív talajára építsék a politikai cselekvés racionális (racionalizálható) szabályait. Ám ugyanakkor kénytelenek voltak észrevenni, hogy az államérdek érvényesítésének nemcsak anyagi, hanem nyelvi, szimbolikus összetevői is voltak. A reputáció, a mások felénk (államunk felé) irányuló megbecsülése legalább olyan erős eszköze az állam fennmaradásának és gyarapításának, mint a pénz vagy a hadsereg – a reputáció megteremtése, irányítása viszont szükségszerűen a retorika kompetenciájába (is) tartozik. A politikai hitelesség ugyanúgy lehet a nyelvi szemfényvesztés eredménye, mint a vallásos hit; és a „lehetőtől” a keserű bizonyosságig, a hírnév, a dicsőség, a becsület (és a hit) manipulálhatóságának, illuzórikus voltának teljes elismeréséig, a racionális cselekvés irracionális retorikai alapjainak feltételezéséig igen kis lépés vezetett. Zrínyi, legalábbis olvasmányait tekintve, végigment ezen az úton, egészen a gondolat alapjaiig, a megelőző század legnagyobb szkeptikus gondolkodójáig, Francesco Guicciardiniig, aki elsőként kontaminálta az üzlet és a politika nyelvét, s először ismerte fel, hogy a kettő metszéspontján elhelyezkedő hitel (*credito*) megszerzésének alapfeltétele a *reputazione* folytonos „gondozása”, erősítése.

Nem feladatom itt, hogy végigkövessem Zrínyi politikai olvasmányában (a *ragion di stato* alapműveiben, Scipione Ammirato, Giovanni Botero, Henry Rohan munkáiban) a reputáció fogalmának értelmezéseit. A saját korának feszültségeit, ellentmondásait átélő, azokra érzékenyen reagáló Zrínyi személyiségének egyik legérdekesebb rejtélye, hogy irracionális, voluntarisztikus hite végül miként talált megerősítést a korabeli politikai „ragione” irracionális retorikai alapjainak felismerésében. Ezúttal csupán e szellemi itinerárium első szakaszain is belátható, technikai jellegű következményre szeretném felhívni a figyelmet. Aki megérti a reputáció (a hírnév és a dicsőség) manipulálhatóságát, az örömmel vagy kénytelenségből, de felismeri a politika propaganda fontosságát is. Aki pedig egy lépéssel tovább jut, és azt is megérti, hogy ebből a manipulálhatóságból a teljes erkölcsi rendszer illuzórikus volta is következik, attól nem idegen a morálfilozófiai szkepszis. Zrínyiről már pályája elején mindkettő elmondható. Könyvtárának tanúsága szerint különös figyelemmel kísérte egy velencei libertinus kör, az úgynevezett „Accademia degli Incogniti” kiadványait. Politikusi pályafutása csúcspontján, az 1663-64-i török elleni háború idején pedig közismerten széles körű politikai propagandatevékenységet folytatott, valódi modern kampányt szervezett célja, a háború eszkalálása és a török végleges legyőzése érdekében (amelyet halála után Zrínyi Péter is folytatott). Az alábbiakban azt szeretném néhány példával igazolni, hogy a Zrínyiek politikai propagandájának egyik legfontosabb bázisa a Miklós korábbi szellemi útkeresésében is jelentős szerepet játszó irodalmi kör, az Ismeretlenek Akadémiája volt.

Haladjunk az időben visszafelé! Az 1663-1664-i rövid, és előnytelen békekötéssel végződő török háború az érintettek (magyarok, horvátok, erdélyiek) szemében többnyire a Habsburg politikai vezetés csalárdságának egyik legismertebb példája. Az újabb kutatások fényében ma már másképp látjuk az „árulás” okait, mint a hagyományos magyar nacionalista történetírás. (Bár kétségtelen, hogy a vasvári békét követő felháborodásnak köze van a Wesselényi-összeesküvéstől a Rákóczi-szabadságharcig vezető függetlenségi mozgalmak megindulásához.) A török elleni háború mégsem kizárólag közép-kelet-európai ügy volt, és még csak nem is kizárólag a Habsburg-francia ellentét kontextusában vizsgálendő. Legalább ilyen fontos volt a hatalmas német terület modernizációjának és politikai integrációjának kérdése, amelyet a harmincéves háborút lezáró münsteri béke (1648) elindított, de meg nem oldott. A Német Birodalomban az államforma kérdéséről folytatott közjogi és politikaelméleti viták tétje az volt, hogy a Birodalom a centralizáció felé halad-e (Habsburg hegemoniával), ahol a nem katolikus népesség létét legföljebb időlegesen, politikai szempontokból lehet tolerálni, vagy a francia támogatás segítségével képes lesz-e valamiféle föderatív *regnummá* válni, ahol a vallásbékét és a politikai egyetértést egy újfajta irénikum garantálja. A pápaságpárti és katolikus orientációjú választófejedelmek vezetője a jezsuiták nagy pártfogója, Ferdinand Fürstenberg paderborni érsek és választófejedelem volt, míg a francia orientációjú fejedelemségek „Rajnai Ligájának” élén szintén egyházi ember, Johann Philipp von Schönborn mainzi érsek és választófejedelem állt. Az ő főminisztere, Christian von Boineburg báró az eseményeket pontosan 1664-ig a háttérből mozgó diplomata annak a Hermann Conringnak volt a tanítványa a helmstedti egyetemen, aki az új német államosság közjogi alapjait már a negyvenes években publikált művével lefektette (*De imperio Germanorum*, 1643). Hosszabb távon a mainzi udvar és helmstedti politikaelméleti iskola együttműködéséből születő új természetjogi és államtudományi irányzatok képezték azt a bázist, amelyre a német politikai szuverenitás új formái épülhettek (Samuel Pufendorf számára Boineburg szerzett egyetemi katedrát, az ifjú Leibniz első tudományos feladata pedig a Boineburg-könyvtár katalógizálása volt); de az együttműködésnek az 1660-as években aktuálpolitikai céljai is voltak, ezek között is az első a török elleni háború, ahol a gyakorlatban lehetett volna kipróbálni az irénikus idea működését. (A Habsburgok akkor számíthattak volna magyar támogatásra, ha felhagynak a protestánsok üldözésével.)

Ami meglepő, inkább az, hogy ebben az adott történelmi pillanatban, az 1660-as évek elején, a Róma-párti Fürstenberg és szövetségesei is elfogadták a török elleni háború szükségességét, és reménykedtek annak sikerében. Legutóbb Boris Niksić írt a Stjepan Gradić vatikáni könyvtáros által Fürstenbergnek dedikált emlékiratról (*De praesenti statu Ottomanici Imperii*, 1661), amely egyértelműen a török elleni háború időszerűsége mellett érvel – amelynek sikeréhez persze elengedhetetlenül fontos a pápa és a francia monarcha közötti együttműködés. Úgy tűnik, hogy ha csak egy röpke történelmi pillanatra is, a német választófejedelmek befolyásolni tudták a nagyhatalmakat, hiszen XIV. Lajosnak ekkor nem volt kifejezett érdeke a török elleni háború, I. Lipót pedig éppenséggel ellenérdekelt volt abban. Mainz és Paderborn politikai vezetése, kitűnően felkészült értelmiségi szakértőkkel a háttérben, a Habsburg és a Bourbon hatalmi aspirációk ütközőzónájában, hol az egyik, hol a másik fél erejére és segítségére támaszkodva, megkíséreltek sajátosan német érdekeket érvényesíteni, s a török elleni háború, az általa indukált diplomáciai

mozgás a regensburgi *Reichstag*ban, éppen azt a politikai játékkeret hozta létre, amelyre szükségük volt.

A bonyolult politikai és diplomáciai játszmákban minden korábbinál nagyobb szerepet kapott a közvélemény formálása, a tudatos propaganda. Bécs szinte egyedül maradt mindenkiel szemben (publicistáinak az államérdek nevében kellene érvelniük a keresztény szolidaritás ellen, ami igen kényelmetlen pozíció, bár a két olasz szakember, Montecuccoli tábornok és Galeazzo Gualdo Priorato, Lipót császár frissen vásárolt történetírója, mindent megtesznek, ami a propagandában megtehető – csak hogy olyan ellenfelek akadnak, mint maga Hermann Conring, aki Boineburg biztatására személyesen állít össze egy vaskos kötetet a török elleni háború támogatására: *De bello suscipiendo contra Turcas*, 1664). A magyarok és horvátok jól használják ki az alkalmat: mint Gradić (vagy éppen a Zrínyi Péterrel személyes ismeretségben álló másik római horvát, Ivan Lučić) példája is mutatja, a német fejedelemségek politikai céljaival egybeeső törekvéseiket azokon a területeken próbálják propagálni, amelyek csatlakozása a török elleni vállalkozáshoz döntő fontosságú lenne: Franciaországban és Itáliában.

Nem könnyű kiválogatni a hatalmas publicisztikai anyagból azokat a darabokat, amelyek közvetlenül Csáktornyról vagy Ozaljról származnak, illetve a horvát bán vagy öccse megrendelésére készültek, hiszen a politikai érdekek azonossága számtalan olyan sajtóterméket is világra segített, amelyek keletkezéséhez a Zrínyieknek semmi közük, akkor sem, ha éppen őket dicsőítik a szerzők. A legbiztosabb indikátor a provenienciára nézve talán az ellentábor reakciója. A bécsi cenzúra jól működött: 1668 májusában Bécsben, császári parancsra, elégették egy kis füzet minden elérhető példányát. A *Memoria belli Hungaro-Turcici* című jelenkor-történeti munka Franciaországban, Marseille-ben jelent meg, 1665 elején. Szerzője bizonyos Johann Heinrich Andtler, akiről nevén kívül semmi biztosat nem lehet tudni. A rövid művecske 1657-től 1664-ig halad a magyarországi események elbeszélésében. A magyarországi kudarcokért, Várad és Érsekújvár elvesztéséért, az előnytelen felételekkel kötött béke miatt, egyértelműen a bécsi főminisztert, Ferdinand Porcia herceget és mindenek előtt a császári seregek fővezérét, Raimondo Montecuccolit hibáztatja. A *Memorián* végigvonuló nyílt Montecuccoli-ellenesség a tábornok szentgotthárdi győzelmének gúnyos dicséretében tetőzik. Az olasz kishíján olyan dicső, mint Julius Caesar – diadalszekerére fel is írhatná Andtler szerint: „Jöttem, láttam, elmenekültem...” A művecske Zrínyi Miklós halálával fejeződik be – a szerző nem hagy kétséget felőle, hogy politikai gyilkosságra gyanakszik, a hőst sirató epigrammát pedig a „két pogány” (a török és a Habsburg) közé szorult ország siratásává változtatja: „Hinc avis unge rapax imminet, inde draco”. Első pillantásra is nyilvánvaló: a Zrínyi Miklós közvetlen irányításával dolgozó Marcus Forstall *Stemmatographia Mavortiae familiae comitum a Zrin* című családtörténeti műve szövegszerű egyezéseket mutat Andtler *Memoriájával*. Antler például Lipót császár és egyéb európai uralkodók Zrínyihez írott leveleiből idéz részleteket – méghozzá hajszálpontosan azokat a részleteket, amelyek Forstall is bemásol a nyomtatásban soha meg nem jelent *Stemmatographiába*.

A másik fontos propagandakiadványról ugyanez feltételezhető. A kor neves írójának, Girolamo Brusoninak *Le campagne dell' Ungheria degli anni 1663 e 1664* című, ugyancsak 1665-ben, Velencében megjelent történeti forrásgyűjteményéről van szó. A pápai inkvizíció által kivégzett libertinus, Ferrante Pallavicini közeli barátja és életrajz-írója, pornográf és politikai regények írója, akit hamis hírek terjesztéséért egyszer a szász fejedelem személyes megbízottja vert félholtra egy sötét velencei sikátorban, a korabeli *gazzetták* illetve *avvisi manoscrittik* híranyagából állítja össze munkáját. A dokumentumokat szó szerint közli, csupán a célirányos szelektálással orientálja olvasóját: célja egyértelműen a nagy alkalmat bűnös módon elszalasztó császári kormányzat, különösen Porcia herceg bírálata. A francia politika érdekeit is jól szolgáló művét Brusoni Filippo Giuliano Mazzarininek, a nagy Mazarin kardinális unokaöccsének, Nevers hercegének ajánlotta. A benne közölt források között szerepel a csáktornyai várnagy, Giacomo Morbidelli két olyan tudósító levele, amelyek eredetije Marcus Forstall iratai között, kivonatos másolatuk pedig a francia külügyi levéltár aktái között maradt fenn. A gyűjtemény utolsó darabja egy konkrétan Zrínyi Miklósról szóló, az ő tetteit igazoló levél, amelynek szövegparhuzamait ugyancsak Forstall *Stemmatographiájában* találjuk meg, s küldője Brusoni szerint „un cavallier di Croazia”.

Az utolsó propagandakiadvány, amiről szólni szeretnék, egy bizonyos „Mauritio Nitri, Noires apátja” jelenkortörténeti műve, a *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria*, szintén Velencében jelent meg, 1666-ban. A szerző neve álnév: Giuseppe Maria Maraviglia, Velence díszpolgára, a padovai egyetem morálfilozófia-professzora, az 1660-as évek elején a bajor választófejedelem udvari teológusa, egyszersmind a pápai diplomácia egyik „szürke eminenciása” rejtőzik mögötte. A *Ragguaglio* két fő forrása Andtler történeti emlékirata és Brusoni kompilációja, megjelenése idején Marcus Forstall Zrínyi Péter megbízásából hónapokig

Velencében tartózkodott, a szerző magát Zrínyi Pétert már annak 1664-i regensburgi küldetése során is személyesen megismerhette... ennyi talán elég is a feltételezéshez, hogy a publikáció nem éppen „sine ira et studio” látott napvilágot, bár közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk, hogy a megbízás is a Zrínyi-udvarból érkezett volna megírására és kiadására. Ami tény: Maraviglia könyve a spanyol örökösödési háború küszöbén, természetesen a Rajnai Szövetség, Velence, a francia diplomácia és a bontakozó Wesselényi-mozgalom egymásba fonódó érdekeinek ad történelmi megalapozást a két évvel korábbi események tendenciózusan Zrínyi-párti felidézésével és a történelmi esélyt elszalasztó Habsburgok (s személyesen Montecuccoli) durva bírálataival. A jövő sötét horizontján, a Habsburg-török béketárgyalások alatt, az egyetlen fénysugár a könyv zárószavaiban csillan fel: Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona házasságával. „Mars e két ivadékát az Ég egyesítette Amor és Venus konjunkciójában, talán azért, hogy új hősokeket adjanak a világnak és a kereszténységnek, s hogy öregbítsék őseik halhatatlan dicsőségét.”

A Brusoniéhoz hasonlóan erős francia orientációt jelzi a *Ragguaglio* ajánlása Henrietta Adelheid bajor választófejedelemnének, a bajor udvar franciabarát „szavojai frakciója” vezetőjének, XIV. Lajos unokahúgának. A Nitri-könyv persze már csak cenzurális okokból is Velencében jelent meg, s ott sem akárki, hanem a tiltott könyvek nyomtatása és forgalmazása miatt egyszer már bíróság elé került Francesco Valvasense vállalkozott a kényes feladatra.

Mi köti össze ezeket a kiadványokat? Bármilyen furcsa is: egy évtizedekkel korábban alakult, és a hatvanas évekre már fel is bomlott, Marino költészetének kultuszát ápoló irodalmi akadémia, az Ismeretlenek Akadémiája. Zrínyi ebben a körben már első itáliai tanumányútján, 1636-ban megfordulhatott. Az Itália-szerte híres társaság ülésén és kiadványaiban nem csupán költészetelméleti kérdésekről esett szó: itt gyülekeztek a spanyolelles, a francia politikával rokonszenvező, a vallási toleranciát a *ragion di stato* jegyében valló értelmiségiek, akik Gusztáv Adolf és Wallenstell rajongóiként, kidolgozzák a modern politikai propaganda technikáit, majd az '50-es, '60-as években szétszéledve Európában, különböző, olykor egymással ellenséges viszonyban álló erők szolgálatában, pamfletistaként, udvari történetíróként hasznosítják irodalmi képzettségüket. Talán nem is meglepő, hogy eddigi történetem eddigi szereplőinek többsége itt ad egymásnak találkozót. Girolamo Brusoni, az Henry Rohan műveit fordító és kommentáló Maiolino Bisaccioni, az 1664-ig még Krisztina svéd királynő szolgálatában az európai törökellenes koalíció mellett agitáló, történelmi műveivel a francia udvart szolgáló Galeazzo Gualdo Priorato, mind e kör prominens tagjai voltak. Ugyancsak a tudós libertinizmus szellemi irányzatához sorolható Giuseppe Maria Maraviglia, aki a velencei libertinusok „házi filozófusának”, Cesare Cremonininek a katedróját örökölte a padovai egyetemen. Zrínyi könyvtárának katalógusát tanulmányozva koncepciózus gyűjtőtevékenységre gyanakodhatunk. Az Accademia degli Incogniti vezetőjének, Giovan Francesco Loredanonak számos műve mellett megtaláljuk itt Maraviglia és Brusoni könyveit, Gualdo Priorato történelmi munkáit, Krisztina királynőről írott életrajzát és Wallenstein-biográfiáját, az ugyancsak „Incognito” Pietro Pomo Wallenstein és Gusztáv Adolf tragédiáját tárgyaló értekezéseit, Maiolino Bisacconi több könyvét. Még Zrínyi Miklós lírai költészetére is komolyan hatott egy további „ismeretlen”, a marinista Scipione Herrico. Vessünk végül egy pillantást az Accademia degli Incogniti legnagyobb közös vállalkozására, tagjaik életrajzgyűjteményére, a Loredano és Brusoni által szerkesztett *Gloria degli Incogniti*. Hol jelent meg? „In Venetia, apresso Francesco Valvasense stampator dell' Accademia, 1647.” Az „Akadémia nyomdása” tehát nem más, mint Nitri művének kiadója, Francesco Valvasense! Az ő műhelyéből került ki Brusoni és Loredano egy-egy további könyve, Maraviglia szinte minden műve, sőt, Stjepan Gradić *Cladese* is. Ezek után már egyáltalán nem meglepő, hogy a *Gloria degli Incogniti*-ben szereplő írók képmásai alatt rendre ugyanaz a mesterjegy olvasható: Gianjacopo Piccini. Ő az, aki metszetekkel díszítette Loredano, Gualdo Priorato, Ferrante Pallavicini munkáit, de benne tisztelhetjük Zrínyi Péter győzelmes ottocsácsi csatájának megörökítőjét és az *Adrianskogo mora Sirena* illusztrátorát is.” Mindennek fényében, ha nem is bizonyított, de erősen valószínű, hogy Zrínyi Miklós, esetleg Péter is, személyes ismeretségben voltak az Accademia degli Incogniti tagjaival, s itt kialakult irodalmi kapcsolatrendszerüket hasznosították azután a 60-as évek politikai konjunktúrájában propagandacélokra, könyvek helyett immár írókat vásárolva politikájuk igazolására, népszerűsítésére.

Nagy kár, hogy ilyen korábról kelteződő, személyes ismeretséggel nem rendelkeztek német területen. Amikor Zrínyi Péter 1664 tavaszán Regensburgba érkezett, csak politikusként tárgyalhatott Boineburggal, Fürstenberggel és a többiekkel. Pedig közismert, hogy a kor diplomáciájában és politikájában milyen jelentős szerepe volt az eruditus kapcsolatrendszernek. A politikai s főként valláspolitikai szempontból egymás ellenségeinek tekinthető Hermann Conring és Ferdinand Fürstenberg eruditus kérdések körül forgó levelezése például vasos kötetet tölt meg.

S bár nem szeretnék a történelmietlen, „mi lett volna, ha...” típusú feltételezésekbe bonyolódni, azért szeretném hinni, hogy másképp alakulhatott volna sok minden, ha Christian Boineburg személyesen is megismerhette volna Zrínyi Miklóst, megnézhetné volna könyvtárát... Talán még Leibnizet is kölcsönadta volna, katalogizálni. Talán nem közismert, hogy ez a találkozó kis híján létre is jött. Boineburg 1660 őszén Rómába igyekszik, hogy előmozdítsa a nemzetközi török ellenes koalíció ügyét, s míg Velencében Ferdinand Fürstenbergre várakozik, gyönyörű peregrinuslevélben számol be egykori professzorának, Hermann Conringnak, útja viszontagságairól. Grácban látta a Triesztből visszatérő császárt, aki Várad elestének hírére Bécs felé sietett, tanácskozásra a magyar előkelőkkel. A vándor nem tartott vele. Mint írja „... ob amoeniore aura, quae tum forte sperari coeperat, excitatus, in Croatiam usque excurrere, et finitima Turcicae ditioni oppida Warasdinum, Chackoturnum, Caproncium, Zagrabiam, Petriniam et Carlostadium lustrare decreveram.” Már Ptujnál jár, amikor olyan felhőszakadás tör ki, amely használhatatlanná teszi az amúgy is rossz karban tartott utakat és lehetetlenné a Dráván való átkelést, úgyhogy jobb híján nyugatra fordul, s elindul megnézni, mit hagyott meg Attila Aquileiából.

Végzetes véletlen. „Homo proponit, Deus disponit” – mondta volna Zrínyi Miklós; és Isten, mint a katalógusból kiderül, ritkán látogatta a csáktornyai könyvtárat.

III. A kutatás hasznosításának irányai, új perspektívák

A *Záró beszámoló* I/2. pontja alatt már szó esett róla, hogy a Zrínyivel (Zrínyiekkel) kapcsolatos korabeli propagandisztikus történeti irodalom és sajtóanyag elemzése, a vallási szempont előtérbe kerülése révén, miként vezetett általánosan is fontos módszertani következtetésekhez. A kora újkori magyar és magyar vonatkozású politikai irodalom anyagának felmérése és rendszerezése közben irányadó szempontnak bizonyult a vallási és a politikai irodalom egymást implikáló szisztémájának feltételezése (ld. Bene Sándor, *Eszmetörténet és irodalomtörténet*, id. kiad.), s ezen keresztül a jelen kutatás eredményei és tanulságai beépülnek a most készülő új akadémiai irodalomtörténeti szintézis (főszerk. Szörényi László) régi magyar irodalmi kötetébe is. Az alábbiakban azonban egy ennél speciálisabb hasznosulási lehetőségre hívjuk fel a figyelmet.

Marcus Forstall Zrínyi-genealógiájának kései recepcióját kutatva figyeltünk fel arra, hogy a török háborúkat lezáró karlócai békeszerződés utáni határfelmérésben milyen komoly szerepet kapott a Zrínyi-irattár és különösen ez az eredetileg a nemzetközi reprezentáció céljaira készült családtörténeti munka. A határtárgyalásokat vezető L. F. Marsili gróf horvát szakértője, Pavao Ritter Vitezovic segítségével, a vitatott területek Magyar Királysághoz tartozását kívánta bizonyítani, ehhez pedig elengedhetetlenül fontos volt a *Stemmatographia* és az által hivatkozott vagy citált oklevelek ismerete.

Nem véletlen, hogy Forstall munkájának egyik legjobb másolata éppen a bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-iratai között őrződött meg. A bolognai Marsili-hagyaték rejtélye eddig sokakat foglalkoztatott, s bár a jelen kutatásnak csupán mellékterméke, de mégis fontos eredmény, hogy úgy véljük, sikerült kulcsot találni az anyag rendezéséhez. Ez pedig nem más, mint Marsili saját terve, amelynek keretében megpróbálta a küldetése során összegyűjtött felbecsülhetetlen értékű diplomáciai, néprajzi, helytörténeti, irodalmi forrásanyagot egy egységes dokumentumgyűjteménnyé szervezni, és a muzulmán világgal való érintkezése során szerzett tapasztalatait felajánlani az utókornak, hogy ezzel is segítse a más kultúrájú és gondolkodású népekkel való együttélést. A kiadványnak az *Acta executionis pacis* címet szánta volna, és a pápának ajánlotta, mint a keresztény világ, az európai kultúra képviselőjének.

A Marsili-féle terv csak terv maradt – megvalósítása viszont időszerűbb, mint valaha. Tudományos eredményekkel, új ismeretekkel is kecsegtet, de talán még fontosabb, hogy a térség, Közép-Európa érintett kutatói nemzetközi együttműködésben tárják fel közös múltjuk egyik fontos rétegét, megtalálják azt, ami – legalábbis egy 18. századi polihisztor szerint – összekötheti őket. Hogy a rendkívüli történeti értéket képviselő Marsili-gyűjtemény ilyen irányban is hasznosítható, abban bármennyire is közvetett, mégis nagy szerepe van Zrínyi Miklósnak és egyszerre tudományos, költői és politikai törekvésének, amely világra segítette a *Stemmatographiát*.

A témavezető a kutatási program utolsó szakaszában előkészítő lépéseket tett abba az irányba, hogy a nemzetközi együttműködés kereteit, finanszírozási lehetőségeit fel lehessen térképezni. Az MTA I. osztály elnökének felkérésére javaslatot készített az akadémiaközi együttműködés módjáról a kérdésben; továbbá a 2006-i debreceni hungarológiai világkongresszuson kerekasztal-beszélgetést szervezett a témáról, valamint magyar és angol nyelven is megjelent publikációban ismertette a Marsili-kutatás új eredményeit a tudományos közvéleménnyel (*Acta pacis...* címen - ld. a közelmények között). Ha sikerül e tervekből valamit valóra váltani: a Zrínyi kutatás olyan eredményéről lesz szó, amelyről a munka kezdetén még sejtelmünk sem volt.

Melléklet: Kiadói szándéknyilatkozat a Hősgaléria c.

kötetről

Nyt.sz.: 116/2007

.....sz. példány

IGAZOLÁS

Alulírott Csapó Tamás, mint a HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. ügyvezetője igazolom, hogy a Bene Sándor által szerkesztett „A Zrínyiek a horvát-magyar történelemben” című kéziratot kiadónk elfogadta. Annak megjelentetése a 2007. évi könyvkiadási tervünkben szerepel.

Budapest, 2007. február 23.

Csapó Tamás
HM Zrínyi Kht.
ügyvezető

HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht.
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B
Tel.: 459-53-03, fax: 459-53-33
Adószám: 20769444-2-51
Számlaszám: 8.

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B
Telefon: 459-5305
Fax: 314-2432
E-mail: zrinyi@amedia.hu